

: રૂપરેખા :

- 10.0 ઉદ્દેશો
- 10.1 પ્રસ્તાવના
- 10.2 નિરંતર શિક્ષણ
 - 10.2.1 વ્યાખ્યા અને અર્થ
 - 10.2.2 ઐતિહાસિક (પશ્ચાદ્) ભૂમિકા
 - 10.2.3 પ્રકાર
- 10.3 નિરંતર શિક્ષણ કાર્યક્રમો (CEP) ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાન વ્યવસાયિકો માટે
 - 10.3.1 જરૂરિયાત
 - 10.3.2 ઉદ્દેશો
- 10.4 નિરંતર શિક્ષણ કાર્યક્રમ વિતરણના પ્રકારો
 - 10.4.1 રૂઢિગત શૈલીઓ
 - 10.4.2 દૂરવર્તી / પરિસંવાદ
 - 10.4.3 ઓનલાઇન વિતરણ
- 10.5 ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાન વ્યવસાયિકો માટે નિરંતર શિક્ષણ કાર્યક્રમ (CEP)માં આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓની ભૂમિકા
 - 10.5.1 ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ઓફ લાઇબ્રેરી એસોસિએશન એન્ડ ઇન્સ્ટીટ્યૂશન (IFLA)
 - 10.5.2 યુનાઈટેડ નેશન્સ એજ્યુકેશનલ, સાયન્ટીફિક એન્ડ કલ્ચર ઓર્ગેનાઈઝેશન (UNESCO)
- 10.6 IS માટે CEP માં રાષ્ટ્રીય એજન્સીઓની ભૂમિકા
 - 10.6.1 ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાન ભવનો
 - 10.6.2 વ્યવસાયિક સંઘો
 - 10.6.3 રાષ્ટ્રીય સંગઠનો
 - 10.6.4 ગ્રંથાલયો
- 10.7 નિરંતર શિક્ષણ કાર્યક્રમો માટેના સંભવિત વિસ્તારો
- 10.8 સારાંશ
- 10.9 'તમારી પ્રગતિ ચકાસો'ના જવાબો
- 10.10 ચાવીરૂપ શબ્દો
- 10.11 સંદર્ભ અને અન્ય વાચન

10.0 ઉદ્દેશો (OBJECTIVES)

- ◆ આ એકમના અભ્યાસ બાદ તમે આ બાબતોમાં સક્ષમ બનશો.
- ◆ નિરંતર શિક્ષણનો અર્થ અને વ્યાખ્યાને સમજવા

- ◆ ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિ અને નિરંતર શિક્ષણના પ્રકારોને જાણી શકશો.
- ◆ ગ્રંથાલય વ્યવસાયિકો માટે નિરંતર શિક્ષણ કાર્યક્રમના અર્થ, જરૂરિયાત અને હેતુઓને સમજાવી શકશો.
- ◆ નિરંતર શિક્ષણ કાર્યક્રમની જુદી જુદી વિતરણ વ્યવસ્થા સાથે તમારી જાતને પરિચિત કરાવી શકશો જે તેમના વ્યવસાયમાં કારકિર્દી વિકાસ જ્ઞાનને અદ્યતન કરવા માટે નિષ્પક્ષ તાલીમ આપવામાં ઉપયોગી થઈ પડશે.
- ◆ નિરંતર શિક્ષણ કાર્યક્રમની જુદી જુદી વિતરણ વ્યવસ્થાને સમજાવવા અને
- ◆ ગ્રંથાલય વ્યવસાય માટે નિરંતર શિક્ષણ કાર્યક્રમ પૂરી પાડતી આંતરરાષ્ટ્રીય અને રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓની ભૂમિકા જાણવી.

10.1 પ્રસ્તાવના (INTRODUCTION)

માહિતી અને પ્રત્યાયન ટેકનોલોજીનાં જુદાં-જુદાં ક્ષેત્રોમાં વિશિષ્ટીકરણના પદાર્પણને કારણે ભારતની સમગ્ર શિક્ષણ પદ્ધતિમાં ઝડપથી આમૂલ પરિવર્તન આવી રહ્યા છે. ઉ.દા. વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીમાં ઈલેક્ટ્રોનિક્સ, દવાઓ, ગ્રંથાલયો અને માહિતી વિજ્ઞાન વગેરે. આ બધા પરિવર્તનોને કારણે સાક્ષર અને ઓછું ભણેલા લોકોને પોતાના ક્ષેત્રમાં વિશિષ્ટ વિષયક્ષેત્રો, નોકરી, ધંધા અને વ્યવસાયમાં થતાં અદ્યતન વિકાસથી નિરંતર સંપર્કમાં રહેવું પડે છે. જે-તે ક્ષેત્રમાં થતાં વિકાસથી માહિતગાર રહેવા માટે નિરંતર શીખતા (અભ્યાસ) કરવાની પ્રવૃત્તિ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.

માહિતી યુગમાં આવતાં પરિવર્તનોને કારણે સામાન્ય રીતે લોકો ગ્રંથાલય અને માહિતીકેન્દ્રો તથા ગ્રંથપાલ અને માહિતી વ્યવસાયિકો (તકનિકો) તરફ વળ્યાં છે. બીજાબાજુ માહિતી વિસ્ફોટને કારણે ભૌતિક સ્વરૂપોમાં જોવા મળતી વિભિન્નતા (ઉદા. વૈવિધ્યતા) ઓડિયો, વિડીયો, ટેક્સ્ટ (લખાણ), ઈ-બુક્સ, ઈ-જર્નલ CDROM ડેટાબેઝ, વાઝમયસૂચિગત રેકોર્ડના વગેરે. બીજી તરફ ઉપભોક્તા, માહિતી કોઈપણ સ્વરૂપે ત્વરિત ઝડપથી નિશ્ચિત સમયમર્યાદામાં મળી જાય તેવું ઈચ્છે છે. આ બધી પરિસ્થિતિને જોતાં ગ્રંથાલય અને ગ્રંથપાલ (વ્યવસાયિકો) એ આવનાર પરિસ્થિતિને ઝીલવા મુશ્કેલીઓને પહોંચી વળવા નિરંતર શિક્ષણ મેળવતા રહીને નવી ક્ષમતાઓ વિકસાવી પડશે. આ બધું જ જુદાં જુદાં સ્વરૂપે પૂર્ણ થઈ શકે. જેમ કે કોન્ફરન્સ, સેમિનાર વર્કશોપ વગેરેમાં ભાગ લઈ, વ્યવસાયિકો સાહિત્યના વાચન થકી.

ઉપરની પરિસ્થિતિ જોતાં આ એકમમાં નિરંતર શિક્ષણ, તેના ઉદ્ભવ અને વિકાસના ખ્યાલો અથવા પાસાંઓની ચર્ચા કરી છે. આ ઉપરાંત નિરંતર શિક્ષણના જુદા જુદા કાર્યક્રમના (CEP) જેવાં કે જરૂરિયાત અને ઉદ્દેશો, જુદી જુદી વિતરણ વ્યવસ્થાઓ સંસ્થાઓ અને CEP ના જરૂરિયાતના ક્ષેત્રોની પણ ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

10.2 નિરંતર શિક્ષણ (CONTINUING EDUCATION) (CE)

10.2.1 વ્યાખ્યા અને અર્થ (Definition and Meaning)

‘નિરંતર શિક્ષણ’ શબ્દ સૂચવે છે જીવન પર્યંત શિક્ષણ મેળવી શકે તેવી તકો પૂરી પાડીને વ્યક્તિને જાતે શિક્ષણ વિસ્તારે, જ્ઞાન અને ક્ષમતાને અદ્યતન રાખે, કારકિર્દી વિકાસના સંદર્ભમાં પરિસ્થિતિ (વાતાવરણ) અને જરૂરિયાતના સંદર્ભમાં પરિવર્તન લાવે. નિરંતર શિક્ષણને નીચે મુજબ વ્યાખ્યા થઈ શકે.

ડૉ. મોહનસિંહ મહેતા કે જેઓ વિદ્વાન અને અગ્રણી તથા નિરંતર શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં માર્ગદર્શક છે, જેઓના ચિંતન થકી નિરંતર શિક્ષણને નીચે પ્રમાણેના શબ્દોમાં જોઈ શકાય.

“આપણી યુનિવર્સિટીઓમાં આપણે જે શ્વાસ લઈએ છીએ, જે ભાષા બોલીએ છીએ, વિચારો જે આપણે મેળવીએ છીએ અને આ વિચારો આપણને આપણા

શિક્ષણમાં માર્ગદર્શન આપશે. અધ્યાપન (શિક્ષણ) અને સંશોધન એ આપણી ઐતિહાસિક ભૂમિકાને સાંકળે છે. આપણાં જીવન જીવવાના માર્ગો, સંસ્કૃતિ, આપણા નીતિશાસ્ત્રો આપણે નવું અને સાચું જ્ઞાન મેળવવા જ્યાંથી પ્રાપ્ત થાય ત્યાંથી (દરેક પાસેથી દરેક સ્થળેથી) તત્પર રહેવું પડશે. સાથે સાથે આપણે આપણા ખજાનાને નકારવો કે ઉપેક્ષા ન કરવી જોઈએ.”

The web online dictionary મુજબ

“નિરંતર શિક્ષણ’ એ શબ્દ મહદ્અંશે એ વિચાર સૂચવે છે કે શિક્ષણની પ્રક્રિયા હજી સંપૂર્ણ થઈ નથી. આ શબ્દ ઘણીવાર કોલેજો અને યુનિવર્સિટીઓમાં તેના વિસ્તરણ અને પ્રૌઢ શિક્ષણનું વર્ણન કરે છે. આ શબ્દ વિશાળ પરિપ્રેક્ષ્યમાં કોઈપણ પરિસ્થિતિ કે જ્યાં વ્યક્તિ ‘આગળ વધે છે’ તેને સાંકળે છે. ચોક્કસ રીતે જોઈએ તો ખાસ ઔપચારિકતાના સંદર્ભમાં ઓળખપત્ર - જે શિક્ષણના ખ્યાલ સંદર્ભમાં છે.”

ઉપરની વ્યાખ્યાઓ જોતાં એ સ્પષ્ટ થાય છે કે નિરંતર શિક્ષણ એ કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા તેના જ્ઞાન, વર્તન, ક્ષમતાઓ અને સમજ તેના પોતાના વિષયક્ષેત્રમાં કાર્ય અથવા ભૂમિકાના સંદર્ભમાં ગુણવત્તાયુક્ત કામગીરી, કાર્યક્ષેત્રમાં કારકિર્દીમાં આગળ વધવા અને કાર્યને ગોઠવવા સેટ કરવા અઘતન કરવા માટેની બધી જ શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓ અથવા બળને સાંકળે છે.

ઉપરની વ્યાખ્યા જોતાં એ સ્પષ્ટ છે કે સતત શિક્ષણ એ કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા તેના જ્ઞાન, તેના વર્તન, ક્ષમતાઓ અને સમજને આધારે પોતાના વિષયક્ષેત્રમાં કાર્ય કરવા અથવા ભૂમિકા ભજવાના સંદર્ભમાં ગુણવત્તાયુક્ત કામગીરી તથા કારકિર્દીમાં આગળ ધપવા કાર્યને ગોઠવવા જ્ઞાનને અઘતન રાખવા માટેની બધી જ શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓ અથવા વ્યક્તિ દ્વારા લગાવાતું બળ (પ્રયત્ન) છે.

10.2.2 ઐતિહાસિક પશ્ચાદ્ભૂમિકા (Historical background)

ઐતિહાસિક રીતે સંક્ષિપ્તમાં જણાવીએ તો શિક્ષણનો ખ્યાલ લોકો દ્વારા ચાલતી પરંપરાગત પ્રવૃત્તિઓથી તેની શરૂઆત થઈ હતી. હાલમાં જોઈએ તો, લોકો મંદિર જાય છે અને જુદા જુદા ધાર્મિક તહેવારોમાં સહભાગી થાય છે અને વિવિધ સાંસ્કૃતિક તહેવારો જેવાં કે નૃત્ય, નાટક, સંગીત, દિવાલો પર ચિત્ર દોરવા, રંગોળી વગેરે દ્વારા ભાગ લે છે. લોકો મુખ્યત્વે (હજુપણ) ઋતુ અનુસાર તહેવારો ઉજવે છે. જેવાં કે લણણીનો તહેવાર જે ‘ભોગી’ ‘પોંગલ’ તરીકે ઓળખાય છે. જાન્યુઆરી આસપાસ ઉજવાતો ‘સંક્રાંતિ’ ઓક્ટોબરમાં ઉજવાતો દશેરા જે મુખ્યત્વે ‘શત્રુ પર વિજય મેળવવાના સંદર્ભમાં’ નવેમ્બરમાં ઉજવાતો દિવાળી કે જે શિયાળો શરૂ થતાની પહેલાં જ ફટાકડાં ફોડવા, મીણબત્તી સળગાવવી, દીપ પ્રગટાવવો અને પાંદડાઓ દૂર ફેંકવા જેનાથી જીવજંતુઓ વગેરેનો ઉપદ્રવ દૂર થઈ સ્વચ્છ વાતાવરણ બને. આ બધાં જ ધાર્મિક તહેવારો અને પ્રવૃત્તિઓ ભારતના લોકોને જીવનમાં શીખવું, કામ કરવું, આનંદ કરવો અને મનોરંજન મેળવવું, જીવનમાં આધ્યાત્મિક મૂલ્યો કેળવવા. આમ, સતત શિક્ષણ એ જીવનના દરેક પગલે ભારતીય પરંપરામાં જીવતા લોકોની પ્રવૃત્તિમાં જોવા મળે અને ભારતીય લોકોના રૂઢિરમાં જ સતત શિક્ષણની પ્રવૃત્તિ વણાયેલ છે.

1972 ની સાલમાં ‘અભ્યાસક્રમ વિકસાવવો, શિક્ષકોને સગવડ પૂરી પાડવા’ નામના પ્રોજેક્ટમાં ભારતે ભાગ લીધેલ જે આજીવન શિક્ષણના આધારે રચાયેલ હતો. આ પ્રોજેક્ટ યુનેસ્કોની શિક્ષણ સંસ્થા દ્વારા અનુદાનિત જે પ્રારંભિક રીતે ‘જીવન પર્યંત શિક્ષણના ખ્યાલ’ ના અભ્યાસ રૂપે શરૂ થયેલ જેનું અમલીકરણ શાળા કાર્યક્રમો તથા અભ્યાસક્રમની સાથે-સાથે સંશોધનને વેગ આપવાનો હતો.

1975-76 દરમિયાન સતત શિક્ષણ માટે ત્રણ કોન્ફરન્સ UGC, Ministry of

Education દ્વારા અનુદાનિત, સિમલા, પૂણે અને હૈદરાબાદ ખાતે યોજાઈ. આ કોન્ફરન્સનો મહત્વનો હેતુ યુનિવર્સિટીઓ અને કોલેજોમાં સતત શિક્ષણ વિભાગ શરૂ કરવો. વિશાળ સંખ્યામાં પ્રતિનિધિઓ કે જે જુદી જુદી યુનિવર્સિટીઓના વિવિધ વિદ્યાશાખાના શિક્ષણવિદો તથા વ્યક્તિઓએ ભાગ લીધેલ, ત્યારબાદ ઘણી યુનિવર્સિટીઓએ UGC ની સહાયથી અલગ વિભાગ શરૂ કર્યા. હાલમાં ભારતની 93 યુનિવર્સિટીઓએ સતત શિક્ષણ વિભાગ (વસંતકુમારી) સ્થાપેલ છે જે ખૂબ જ કાર્યવંત રીતે સતત શિક્ષણ કાર્યક્રમોનું આયોજન સંકલન કરે છે.

10.2.3 પ્રકારો (Types)

સતત શિક્ષણ કાર્યક્રમને મુખ્યત્વે બે વિભાગમાં વહેંચી શકાય (1) ઔપચારિક (2) અનૌપચારિક અથવા જીવનપર્યંત ચાલતી શિક્ષણ પ્રક્રિયા.

ઔપચારિક શિક્ષણ (Formal Education)

The Encyclopaedic dictionary of education ના જણાવ્યા મુજબ ઔપચારિક શિક્ષણ એ રૂઢિગત / પરંપરાગત શિક્ષણ આધારિત આયોજન, રીત, પદ્ધતિનું માળખું કે તાલીમનો પ્રકાર છે. ઘણીવખત તો તેને એક નિંદાના સ્વરૂપમાં કહેતાં વિદ્યાર્થીઓને ચાર દિવાલની વચ્ચે જ નિયંત્રિત રાખીને વર્ગખંડમાં અપાતું શિક્ષણ છે. જે બહારની દુનિયાના અનુભવોથી બાકાત રાખે છે. તે રીતે જોવામાં આવે છે.

આમ, ઔપચારિક શિક્ષણ એ શાળા કે સંસ્થા દ્વારા કોઈ ચોક્કસ રીતે હેતુને પૂર્ણ કરવાના આશયથી સ્થાપિત અને સંચાલિત કરવામાં આવે છે. જે ચોક્કસ દષ્ટિએથી જાગૃત રીતે અને ઈરાદાપૂર્વક આયોજન અને વર્તનમાં પરિવર્તન લાવે છે. અભ્યાસક્રમ અને શીખવાડવાની પદ્ધતિ પહેલાંથી જ એક દષ્ટિકોણથી નક્કી કરવામાં રાખે છે. ઉદા. જ્યારે કોઈ વિદ્યાર્થી કોઈ સંસ્થામાં જાય ત્યારે તે / તેણી ઔપચારિક રીતે જ તે સંસ્થાની શિસ્તના આધારે વર્તન કરશે. વિદ્યાર્થી જાગૃત હોય છે કે તે સંસ્થામાં શિક્ષણ મેળવવા જઈ રહ્યા છે. આ ઉપરાંત તેને એ પણ ખબર હોય છે કે દિવસ દરમ્યાન (સંપૂર્ણ સમય) તેણે ત્યાં હાજર (શાળામાં) રહેવાનું છે. આજ રીતનું શિક્ષણમાં પણ બને છે. તે પણ જાણે છે કે વિદ્યાર્થીઓ સાથે આમ જ બનવાનું છે. આમ, વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષક પોતાની જાતને ઈરાદાપૂર્વક શૈક્ષણિક પ્રક્રિયામાં ઢાળે છે. જેમાં સુપરવિજન, નિર્દેશન સલાહ, આયોજનથી પ્રક્રિયા, ચોક્કસ હેતુઓ અને સિદ્ધાંતો વગેરે પહેલાં જ નિર્ધારિત કરેલાં હોય છે. આમ એવો કાર્યક્રમ કે જે ઔપચારિક શિક્ષણ દ્વારા મેળવાય છે તે નીચે મુજબ છે.

ઔપચારિક અભ્યાસક્રમો (Formal Course)

એવો અભ્યાસક્રમ કે જે ઔપચારિક રીતે શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ અથવા પ્રમાણિત સંસ્થાઓ દ્વારા રૂઢિગત કે દૂરવર્તી સ્વરૂપે અપાય છે તે ઔપચારિક અભ્યાસક્રમ છે. ભારતની ઘણી યુનિવર્સિટીઓ સંસ્થા (ખાનગી સંસ્થાઓ પણ) LIS કોર્સની તાલીમ આપે છે. જેવા કે BLIS, MLIS, M.Phil, Ph.D. વગેરે. ઉદા. દિલ્હી યુનિવર્સિટી LIS વિદ્યાશાખામાં વિવિધ કોર્સ ચલાવે છે જેમ કે Master of lib and info sc. (MLIS) M.Phil અને Ph.D.

વિસ્તરણ અભ્યાસક્રમો : (Extension Course)

એવો કાર્યક્રમ કે જે યુનિવર્સિટી અથવા પ્રમાણિત સંસ્થાઓ દ્વારા, ચોક્કસ સમયગાળા દરમિયાન સંચાલિત કરવામાં આવે તેને વિસ્તરણ અભ્યાસક્રમ કહેવાય છે. આ અભ્યાસક્રમનો હેતુ વ્યવસાયિકોને તેજસ્વી બનાવી તેઓના ચોક્કસ વિષયક્ષેત્રમાં અદ્યતન રાખવાનો છે. ભારતની યુનિવર્સિટીઓ દ્વારા દર વર્ષે કેટલાંક કોર્સ જુદાં જુદાં ક્ષેત્રમાં ઉનાળુ / શિયાળુ શાળા અભ્યાસક્રમો તરીકે

ચલાવે'છે.

ઓપ અભ્યાસક્રમ : (Refresher Courses) :

આ એક એવો અભ્યાસક્રમ છે જે યુનિવર્સિટી અને ગ્રંથાલય માહિતી વિજ્ઞાન વિભાગ દ્વારા જે તે ક્ષેત્રની સમીક્ષાઓ, જ્ઞાનની અદ્યતનતાને માટે કે જેઓ પોતાના ક્ષેત્રના વિકાસથી માહિતગાર નથી તેઓને માટે ચલાવાય છે. આ પ્રકારના અભ્યાસક્રમ માત્ર યુનિવર્સિટીઓ અને વિભાગો જ નહિ પરંતુ રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ (NISCAIR, DRTC વગેરે) અને વ્યવસાયિક સંગઠનો (ILA, IASLIC, IATLIS વગેરે) દ્વારા પણ ચલાવાય છે. આ અભ્યાસક્રમ દ્વારા સહભાગી થનાર લોકો પહેલાં જે મુદ્દાઓ છે તેને મગજમાં ઉતારી (માઈન્ડસેટ) કરી ઓપ આપે છે. પોતાની જાતને અદ્યતન કરી શકે છે. આવા મુદ્દાઓમાં જોઈએ તો સંસ્થાકીય સંગ્રહ (Institutional Repository) RFID ટેકનોલોજી ઓપન સોર્સ સોફ્ટવેર વગેરે આવા નવા મુદ્દાઓને તેઓ પોતાના અભ્યાસકાળ દરમિયાન ભણ્યા હોતા નથી. વર્તમાન સમયમાં UGC એ ભલામણ કરી છે કે કારકિર્દી વિકાસના ગાળામાં દરેક વર્ગ અને પુનઃચર્યા પાઠ્યક્રમમાં જોડાવું જોઈએ.

સેવાકાલીન તાલીમ : In Service - Training ઉપર અધિકારી દ્વારા ગ્રંથાલયમાં નવા નિમણૂક પામેલ કર્મચારીઓ માટે એક સુયોજિત કાર્યક્રમનું આયોજન થવું જોઈએ. જેથી ગ્રંથાલયમાં કરવાના કાર્યો અને સેવાઓથી પોતાની જાતને પરિચિત કરી શકે. જેના થકી વ્યવસાયિકો પોતાના સોંપાયેલ કાર્યને ચોક્કસાઈ અને અસરકારક રીતે કરવા આત્મવિશ્વાસ કેળવવામાં જ્ઞાન અને ક્ષમત્વ મેળવવા માટે મદદરૂપ બને છે. ઘણી સરકારી અને અર્ધસરકારી સંસ્થાઓ સમયે સમયે આવા કાર્યક્રમોનું આયોજન કરે છે.

(ii) અનૌપચારિક શિક્ષણ : (Infomal Education)

The Internationa Encyclopaedia of Education 'અનૌપચારિક શિક્ષણ પદ' ની વ્યાખ્યા આપતાં જણાવે છે કે "શિક્ષણમાં બે જુદાં જુદાં તત્વો (પાર્ટી) સંકળાયેલ છે. (ઉદા. શિક્ષક અને શીખનાર) જેને ભેદ પાડી શકાય નહીં. ઉપરાંત શિક્ષણ એ વ્યક્તિ દ્વારા વાંચીને જીવનના ખરા અનુભવો દ્વારા મેળવવાની પ્રક્રિયા છે."

અનૌપચારિક શિક્ષણ એ કોઈ પૂર્વ આયોજિત કે, વિચાર વિનિયમ કે સલાહ-મસલત નથી. તે અચાનક અને જાગૃત કે અર્ધજાગૃત અવસ્થામાં સ્થાન લે છે. ઉ.દા. બાળક

ઘણીવાતો, ટેવો, આદતો, પદ્ધતિઓ અન્ય સાથે રહીને હરતાં ફરતાં, સમાજની જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓમાં સહભાગી થઈને જેવી કે ઘર, સમાજ અને સમૂહમાં મેળવે છે. આ પ્રકારનું શિક્ષણ એ કોઈ વિશિષ્ટ એજન્સીઓ, સંસ્થાઓ દ્વારા પૂરું પડાતું નથી. તે માત્ર અનુભવ દ્વારા અને કુટુંબ કે સમાજમાં જાતે જીવીને મેળવાય છે. એજ રીતે, ગ્રંથાલય અને માહિતી વ્યવસાયિકો માહિતીના વાતાવરણમાં રહીને અનુભવો દ્વારા જ્ઞાન મેળવે છે. જેમ કે

- સંબંધિત ક્ષેત્રના સેમિનાર અને કોન્ફરન્સમાં હાજરી આપીને
- ઓપ વર્ગ, કાર્યક્રમમાં જઈને
- વ્યવસાયિક સાહિત્ય વાચનમાંથી

◆ તમારી પ્રગતિ ચકાસો (Self Check Exercise)

- (1) 'નિરંતર શિક્ષણ' પદની વ્યાખ્યાનવિત કરો
- (2) નિરંતર શિક્ષણ કાર્યક્રમોમાં ઔપચારિક શિક્ષણની વિવિધ રીતો ઓળખાવો.

- નોંધ : (1) નીચે આપેલ જગ્યામાં તમારા ઉત્તરો લખો
(2) એકમને અંતે આપેલ ઉત્તરો સાથે તમારા ઉત્તરો સરખાવો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

10.3 ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાન વ્યવસાયિકો માટે (CONTINUING EDUCATION PROGRAMMES FOR LIBRARY AND INFORMATION (LIS) SCIENCE PROFESSIONALS)

જુદા જુદા પ્રકારના ઉપભોક્તાઓની માહિતી પૂરી પાડવા ગ્રંથાલય અને માહિતીકેન્દ્રો મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. ઉપભોક્તાઓને ગુણવત્તાયુક્ત સેવા પૂરી પાડવી તે, ગ્રંથપાલો કેટલા કુશળ છે? કઈ રીતે પોતાના ઉપભોક્તાઓનું વિશ્લેષણ કરી તેમની જરૂરિયાત સંતોષે છે. વગેરે પર આધારિત છે. સતત શિક્ષણ એ ભૂમિકા પૂરી પાડનાર પ્રક્રિયાના તત્વ તરીકે વર્તે છે. માટે સતત શિક્ષણ એ ગ્રંથાલય અને માહિતી વ્યવસાયિકોને તેમના ઉપભોક્તાઓની જરૂરિયાતો સંતોષવા આવશ્યક બની ગયું છે.

10.3.1 જરૂરિયાત (Need)

સામાન્ય રીતે સતત શિક્ષણની જરૂરિયાત દુનિયાના દરેક વ્યવસાયિકોને માટે ઉદ્ભવી છે. ગ્રંથાલય અને માહિતી વ્યવસાયિકો માટે ચોક્કસ કારણોસર વધારે અનિવાર્ય બન્યું છે.

- જ્ઞાન / માહિતીમાં વૃદ્ધિ
- ગ્રંથાલય શિક્ષણના કેન્દ્ર તરીકે
- નવા વિચારોના પ્રસારણ માટે
- વ્યવસાયમાં વૃદ્ધિ
- ટેકનોલોજી આધારિત સેવાઓ આપવા માટે
- વ્યવસાયિકોમાં કાર્યસંતોષ માટે

જ્ઞાન / માહિતીમાં વૃદ્ધિ : (Growth of Knowledge / Information)

શરૂઆતમાં આપણે જોઈ ગયા કે માહિતી નિરંતર જુદા જુદા સ્વરૂપે જુદા જુદા પ્રકારે વધતી રહે છે. ઉ.દા. ઈ-બુક્સ, ઈ-જર્નલ્સ, સારાંશ અને સંપૂર્ણ લેખના સામયિકોના ડેટાબેઝ સીડી સ્વરૂપે ઉપલબ્ધ છે. આના પરિણામે વ્યવસાયિકોને વિકાસના સંદર્ભમાં પોતાની જાતને અદ્યતન રાખવું અઘરું બન્યું છે. ઉદાહરણ તરીકે કોઈપણ ગ્રંથાલય અને માહિતી વ્યવસાયિકે તેના વિદ્યાર્થીકાળ દરમિયાન કોઈપણ ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાન વિભાગ દ્વારા મેળવેલ જ્ઞાન વ્યવહારમાં પ્રયોજિત કરવામાં ભાગ્યેજ સુસંગત હશે.

ગ્રંથાલય એ જ્ઞાન પ્રાપ્તિના કેન્દ્ર તરીકે :

ગ્રંથાલય અને માહિતીકેન્દ્રો જ્ઞાન પ્રાપ્તિના કેન્દ્ર તરીકે ઉભર, જાતિ, રંગ કે જ્ઞાતિના બંધન વગર સેવાઓ આપે છે. તે શિક્ષણ, માહિતી, પુનઃ નિર્માણની સાથે-સાથે

સંશોધકોને માર્ગદર્શન પુરું પાડે છે. એ સુવિવાદિત સત્ય છે કે સામાજિક સંદર્ભમાં અથવા માહિતીના સ્વરૂપમાં આવતું કોઈપણ જાતનું પરિવર્તન તે ગ્રંથાલયના ઉપભોક્તાઓને અને તેની સેવાઓને અસર કરે છે. માટે ગ્રંથાલય કર્મચારીઓએ સમાજની જરૂરિયાતોમાં આવતાં પરિવર્તનોથી પોતાની જાતને માહિતગાર અને જાગ્રત રાખવી પડશે. ગ્રંથાલયોમાં સંજોગોનુસાર પડકારો ઝીલીને નવા સાધનો, ટેકનીક્સ અને પદ્ધતિઓ સ્વીકારવા ગ્રંથપાલોએ નિયમિત શિક્ષણ મેળવી પોતાની જાતને અદ્યતન રાખવી પડશે, અને જે નિરંતર શિક્ષણ દ્વારા જ શક્ય બને.

નવીન વિચારોનું પ્રસારણ (Dissemination of new ideas)

દરેકે દરેક ક્ષેત્રમાં સંખ્યાબંધ તરકીબો, વિચારો ઉદ્ભવે છે. જે વ્યવસાયિકો સુધી પહોંચતા ચોક્કસ સમય લે છે. જેનાથી કેટલીક પ્રત્યાયન ક્ષતિ (દૂરતા) કે અંતર રહી જાય છે. ઉદા. માત્ર IT આધારિત સેવાઓ જેવી કે વાઝમયસૂચિ સેવાઓ, વિજ્ઞાણપ્રલેખ વિતરણ સેવાઓ, આધારભૂત માહિતી સેવાઓ વગેરે. ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાન ક્ષેત્રમાં ઇન્ટરનેટ અને ICT ના અમલીકરણને કારણે આવી છે. તેથી વિકાસની આ પ્રક્રિયાનું વિસ્તરણ નિરંતર શિક્ષણ પ્રક્રિયા દ્વારા થવું જોઈએ. જેથી ગ્રંથાલય અને માહિતી વ્યવસાયિકો પોતાના ઉપભોક્તાઓને ગુણવત્તાયુક્ત સેવાઓ આપવા અદ્યતન રહી શકે.

વ્યવસાયમાં વૃદ્ધિ (Growth of Profession) :

કોઈપણ વ્યવસાયના તંદુરસ્ત વિકાસ માટે વ્યવસાયિક અનુભવો વિશ્લેષણાત્મક અને સર્જનાત્મક રીતે મૂલ્યાંકન કરીને તર્કબદ્ધ રીતે પરસ્પર ચર્ચા દ્વારા નાના તેમજ મોટા સમૂહમાં જેઓની પાસે વ્યવસાયિક ક્ષમતા છે. શિક્ષણ અને શીખવાની ક્ષમતાઓ છે તેમને સાંકળીને ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાનમાં થતા સંશોધનો અને નવી પેઢીના વિચારો લોકો સુધી પહોંચાડવા ઇચ્છનીય છે.

ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાન વિભાગમાં ક્ષેત્રમાં ગ્રંથાલયમાં કાર્યરત ગ્રંથપાલો, સંશોધકો, શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓને એક મંચ પૂરું પાડવાની પરસ્પર ચર્ચા અને આદાન-પ્રદાન પ્રત્યાયન પ્રક્રિયા શક્ય બને, આવું મંચ અભ્યાસ વર્તુળ (સ્ટડી સર્કલ) વિચારગોષ્ઠિ અથવા સંશોધન ગ્રૂપ દ્વારા સંભવિત બને.

ટેકનોલોજી આધારિત સેવાઓ પૂરી પાડવી : (Provide Technology base services)

એ સનાતન સત્ય છે કે ગ્રંથપાલોએ તેના ઉપભોક્તાઓની જરૂરિયાતો અને મનોવિજ્ઞાનનું વિશ્લેષણ કરીને તેઓની જરૂરિયાતના સંદર્ભમાં નવા સાધનો અને ટેકનીક્સ અપનાવીને ગ્રંથાલય સેવાઓમાં સુધારાત્મક કાર્યવાહી કરવી. જેમ કે ઇન્ટરનેટ આધારિત સેવાઓ, ઓનલાઇન SDI સેવાઓ, વિજ્ઞાણ પ્રલેખ વિતરણ સેવાઓ, વિજ્ઞાણ કર્તન સેવાઓ, વગેરે, શૈક્ષણિક ગ્રંથાલયોમાં આ પ્રકારની કમ્પ્યુટરાઈઝ્ડ માહિતી સેવાઓ ઉપભોક્તાના માહિતી સંગ્રહ માટેના બિનજરૂરી વેડફાતા સમયને બચાવે છે અને જે માત્ર નિરંતર શિક્ષણ દ્વારા જ શક્ય બને.

વ્યવસાયિકોમાં કાર્યસંતોષ (Job Satisfaction among professionals) :

નિરંતર શિક્ષણ દ્વારા ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાનના વ્યવસાયોમાં જરૂરી પર્યાપ્ત જ્ઞાન વધારો જે તેઓને તેમના વ્યવસાય પ્રત્યે ઉચ્ચ આત્મવિશ્વાસ તથા વ્યવસાય ઉત્સાહમાં ઉમેરો કરશે. જે તેઓને કાર્યસંતોષ, બઢતી અને ભવિષ્યની પ્રગતિ માટે મદદ કરશે.

સિનિયર અને અનુભવી વ્યવસાયિકો સેમિનાર, કોન્ફરન્સ, પરિસંવાદ, સમૂહચર્ચા વગેરેમાં સામાન્ય રીતે પોતાનો વ્યવસાયિક વિકાસ કરતા હોય છે. આવા સમયે લઘુતાગ્રંથિ દૂર કરવામાં પણ મદદ થાય છે.

10.3.2 ઉદ્દેશો (Objectives)

ગ્રંથાલય અને માહિતીવિજ્ઞાનના વ્યવસાયિકોમાં (LIS) નિરંતર શિક્ષણ કાર્યક્રમના કેટલાંક મહત્વના હેતુઓ છે જે નીચે મુજબ છે.

- વ્યવસાય માટે વિશાળ અને ઊંડાણપૂર્વકનું જ્ઞાન મેળવવું.
- શૈક્ષણિક પ્રક્રિયાને સાદી-સરળ રીતે રજૂ કરવાની આવડત હોવી.
- ગુણવત્તાયુક્ત સેવાઓ પૂરી પાડવા (અદ્યતન ટેકનોલોજીની સહાયથી) એકરૂપોથવું.
- કારકિર્દી વિકાસ અને વ્યવસાયિક ક્ષમતા કાર્યક્રમમાં ભાગ લેવો.
- ગ્રંથાલયમાં અનુસરવાના નવા વિચારો, પદ્ધતિઓ અને ટેકનિક્સને શીખવી.
- આધુનિક સમાજની બદલાતી જરૂરિયાતોના સંદર્ભમાં પડકારો ઝીલવા અને
- સામાન્ય રીતે વ્યવસાયિકોમાં જે મેળવવું જરૂરી છે. તેવા પ્રારંભિક અભ્યાસનું વિસ્તરણ કરવું.

◆ તમારી પ્રગતિ ચકાસો : (Self check exercise)

(3) LIS વ્યવસાયિકોના નિરંતર શિક્ષણ કાર્યક્રમ માટેની જરૂરિયાતો કઈ છે ?

નોંધ: (1) નીચે આપેલ જગ્યામાં તમારો ઉત્તર લખો.

(2) એકમને અંતે આપેલ ઉત્તરો સાથે તમારો ઉત્તર સરખાવો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

10.4 નિરંતર શિક્ષણ કાર્યક્રમ વિતરણના પ્રકારો (DELIVERY MODES OF CONTINUING EDUCATION PROGRAMMES)

અગાઉના વિભાગમાં આપણે નિરંતર શિક્ષણ કાર્યક્રમ શું છે? તેની ચર્ચા ખાસ કરીને LIS વ્યવસાયિકોની સંદર્ભમાં કરી. શા માટે તેની જરૂરિયાત છે? અને તેના ઉદ્દેશો કયા છે? હવે નિરંતર શિક્ષણ કાર્યક્રમની વિતરણ પ્રથાના જુદા જુદા પ્રકાર વિશે ચર્ચા કરવાનું જરૂરી છે. તે જોઈએ તો, જેના દ્વારા વ્યવસાયિકો પોતાના ક્ષેત્રમાં નવી ક્ષમતા, જ્ઞાન, વ્યવસાયિક ક્ષમતા, અદ્યતન વિકાસ વગેરે મેળવી શકે છે. શક્ય હોય ત્યાં સુધી વિતરણ માટે શક્ય તેટલાં રસ્તાઓ (ઉપાયો) છે. કાંતો તે ઔપચારિક શિક્ષણ હોય અથવા અનૌપચારિક શિક્ષણ હોય, અસરકારક અને જીવંત આદાનપ્રદાન હોય.

10.4.1 રૂઢિગત શૈલીઓ (Traditional Modes)

વ્યવસાયિકોમાં પોતાના જ્ઞાનને અદ્યતન રાખવા માટે યુનિવર્સિટીઓ કોલેજો અને વ્યવસાયિક સંગઠનો દ્વારા અપાતાં નિરંતર શિક્ષણ કાર્યક્રમની રૂઢિગત પદ્ધતિઓથી તમે પરિચિત હશો જ. કેટલીક પરંપરાગત પદ્ધતિઓ નીચે જણાવ્યા મુજબ છે. પરંતુ આટલી પર્યાપ્ત નથી.

- સેમિનારો અને કોન્ફરન્સ
- કાર્યશાળા / પરિસંવાદ / ગોષ્ઠિ
- વિશિષ્ટ વક્તવ્ય
- પ્રસ્તાવના / અભિસ્થાપન કાર્યક્રમ
- વ્યવસાયિક સાહિત્યનું વાચન
- પ્રદર્શન અને
- ચર્ચામંચ

10.4.2 દૂરવર્તી / પરિસંવાદ (Tele Conference)

નિરંતર શિક્ષણ કાર્યક્રમની વિતરણ વ્યવસ્થા મેળવવા માટેના છેલ્લા કેટલાંક વર્ષોથી ખૂબ જ સક્ષમ દૃશ્ય-શ્રાવ્ય માધ્યમોના સંયોગથી પરિચાલક એવું વિષયવસ્તુ વિતરણ કરતું માધ્યમ એટલે દૂરવર્તી પરિસંવાદ.

ટેલિકોન્ફરન્સ અર્થાત એવી નેટવર્ક ટેકનિક્સ કે જ્યાં કોઈ એક વ્યક્તિ અથવા સમૂહમાં લોકો જુદા જુદા સ્થળેથી વિજાણુ માધ્યમ દ્વારા પરસ્પર જોડાઈ શકે છે. આ માધ્યમનો ઉપયોગ ખૂબ જ વિશાળ પાયા પર એવી સંસ્થાઓ કે જે વિવિધ કાર્યક્રમો (ઔપચારિક અને અનૌપચારિક) દૂરવર્તી માધ્યમથી ચલાવે છે. તેમના વિષયવસ્તુને પ્રસારિત કરે છે. આજ રીતે આ માધ્યમનો ઉપયોગ સેમિનાર, કોન્ફરન્સ, વર્કશોપ (કાર્યશાળા) વગેરેમાં થઈ શકે.

વર્તમાન સમયમાં જોઈએ તો વર્ગખંડમાં સલાહ-મસલત બાદ ટેલિકોન્ફરન્સનો સૌ પ્રથમ વિશાળ પાયા પર INGOU એ સેટેલાઈટ દ્વારા વિષયવસ્તુ પ્રસારિત કરવા માટેના માધ્યમ તરીકે ઉપયોગ કરેલ છે. તે પોતાના શ્રોતાઓને કોઈપણ ખૂણે સાંકળીને તજજ્ઞ વ્યક્તિઓ દ્વારા જીવંત પ્રત્યાપન કરાવે છે. ગ્રંથાલય અને માહિતીવિજ્ઞાનના તજજ્ઞ શિક્ષકો મહિનામાં 3 થી 4 બેઠક IGNOU ના LIS વિદ્યાર્થીઓને વિશિષ્ટ રીતે ફાળવે છે અને સ્પષ્ટ કરે છે. ત્યારબાદ તેના શ્રોતાઓ દ્વારા પ્રશ્નો પૂછવામાં આવે છે. જેનો ઉપયોગ અન્ય સામાન્ય લોકો પણ કરી શકે છે.

દૂરવર્તી પરિસંવાદના પ્રકાર : (Type of Teleconference)

દૂરવર્તી પરિસંવાદના પાંચ પ્રકાર છે. જે નીચે મુજબ છે.

— મૂળભૂત શ્રાવ્ય પરિસંવાદ : (Basic Audio Conference)

અવાજ થકી થતું પ્રત્યાયન તે જુદા જુદા સાધનોના વિકલ્પોના ઉપયોગ થકી શ્રોતાગણને અવાજનું પ્રસારણ કરે છે. આ પરિસંવાદ ટેલિફોન કોલનું સાદું સ્વરૂપ છે. ઓડિયો કોન્ફરન્સ (અવાજ પરિસંવાદ) જે કોઈ વ્યક્તિ કે સમૂહની વચ્ચે બહુવિધ પ્રત્યાયન કરવાની પરવાનગી આપે છે.

— દૃશ્ય પરિસંવાદનું વિસ્તરણ : (Enhanced Video Conference)

આ પ્રકારની ટેલિકોન્ફરન્સ સંયુક્ત રીતે ઓડિયો (શ્રવણ) ની સાથે દૃશ્ય Vidio દ્વારા વધુ મોકળાશથી અને કરકસરયુક્ત મહત્વની ગ્રાફિક્સ માહિતી પ્રસારિત કરે છે. જેના ખ્યાલો મૂળભૂત રીતે સમજવા ખૂબ જ મુશ્કેલ હોય છે.

— એકમાર્ગી દૃશ્ય સાથે દ્વિમાર્ગી શ્રવણ પરિસંવાદ (One way Vidio with two way audio Conference)

આ પ્રકારના દૃશ્ય પ્રસારણ માધ્યમ માત્ર એક માર્ગે તેની સાથે અવાજનું પ્રત્યાયન પ્રસારણ દ્વિમાર્ગી શ્રવણ માધ્યમથી થાય છે.

— દ્વિમાર્ગી દૃશ્ય પરિસંવાદ (Two way Vidio Conference)

આ પ્રકારમાં બંને દૃશ્ય અને શ્રવણ માધ્યમો બંને દિશાએથી સરખા પ્રસારિત થાય છે. અહીં સહભાગી થનાર જોઈ શકે અને સાંભળી શકે તથા પરિસંવાદ દ્વારા અન્ય તેને જોઈ સાંભળી શકે તેવું શક્ય બને છે.

કમ્પ્યુટર પરિસંવાદ (Computer Conferencing) :

આ પ્રકારમાં કોઈ લખાણ જેને મોકલવાનું છે તે કી-બોર્ડ દ્વારા ટાઈપ કરીને લખનાર વ્યક્તિ સ્ક્રિન પર જોઈ શકે તથા મેળવનાર તેની કોપી (પ્રિન્ટ) કાઢી શકે છે. કમ્પ્યુટર પરિસંવાદ એ ખૂબ જ પરિચિત પ્રત્યાયન માધ્યમ-ઈમેલ, ચેટીંગ અને લિસ્ટ સર્વ માટે છે.

દૂરવર્તી પરિસંવાદના ફાયદા (Advantages of Teleconference) :

ટેલિકોન્ફરન્સના ફાયદા નીચે જણાવ્યા મુજબ છે.

- (1) તે લોકો વચ્ચે પરસ્પર આદાન-પ્રદાન કરે છે.
- (2) સંદેશો ઝડપથી મોકલી શકાય છે.
- (3) બધા જ સહભાગી કોઈ માધ્યમ દ્વારા સીધા જ સંદેશો જોઈ શકે સાંભળી શકે.
- (4) ખૂબ જ સરળતાથી નજીકના ટેલિફોન માધ્યમથી પ્રાપ્ત થઈ શકે અથવા કોઈ સહભાગીને ફાળવેલ હોલ કે રૂમમાં મેળવી શકાય.
- (5) કોઈપણ જાતની રૂકાવટ કે અંતરાય વગર વિશાળ લોકો સુધી પહોંચી શકે.

10.4.3 ઓનલાઈન વિતરણ (Online Delivery)

વર્તમાન સમયમાં માહિતી પ્રત્યાયન ટેકનોલોજી ICT એન્ડ વર્લ્ડ વાઈડ વેબ www ના કારણે દુનિયાભરના દરેક ક્ષેત્રમાં જીવંત પ્રસારણે લોકપ્રિયતા મેળવી છે. વિપુલ પ્રમાણમાં શૈક્ષણિક માહિતી જેમ કે (વિજ્ઞાણ ટ્યુટોરિયલ્સ) કોઈ ચોક્કસ વિષય પર (જેમ કે ઓપન સોર્સ સોફ્ટવેર (OSS), ગ્રંથાલય સંચાલન પદ્ધતિ માટે (Koha), વિજ્ઞાણ ગ્રંથાલય સંચાલન પદ્ધતિ માટે ... જેમ કે Green Stone Digital Library Software અને તેના જેવા અનેક સોફ્ટવેર ફ્રી-મફત આપીને કે પછી નિઃશુકલ ઓનલાઈન ઉપલબ્ધ છે. ઉ.દા. Ann Branton (સૂચિકરણ અધ્યક્ષ) યુનિ. ઓફ સાઉથ મિસિસિપી અને Aiping chen gaffey (database mgf librarian, slippery rock university) MARC-2 માટે ખૂબ જ રસપ્રદ Online E-Tutorial વિકસાવેલ છે અને જેઓ MARC-21 વિશે વધુ જાણવા માંગે છે તેવા LIS વ્યવસાયિકોના લાભ માટે ઓનલાઈન નિઃશુકલ ઉપલબ્ધ કરાવેલ છે. આ ટ્યુટોરિયલ આ વેબસાઈટ પરથી મેળવી શકાય.

URL. www.lib.usm.edu/techsero/pdc/marc-21-tutorial-ie/index-htm

ઓનલાઈન વિતરણના ફાયદા (Advantages of online Delivery) :

ઓનલાઈન વિતરણના ફાયદા નીચે મુજબ છે.

- (1) શીખનારની આવશ્યકતા અનુસાર કાર્યક્રમ બનાવીને વિતરણ કરી શકાય
- (2) અભ્યાસ સામગ્રી અભ્યાસુ માટે હંમેશા માટે ઓનલાઈન ઉપલબ્ધ કરાવી શકાય.
- (3) વિતરણ કરાતી અભ્યાસ સામગ્રીના માનકો વિશ્વસનીય અને જે પ્રમાણે નિષ્ણાંતોએ સામગ્રીનું આયોજન, ડિઝાઈન અને તૈયાર કરેલ છે.
- (4) વિદ્યાર્થીઓને આ અભ્યાસક્રમ તેના સ્થળે અને તેના સમયે ઉપયોગ કરવાની પરવાનગી આવે છે.
- (5) તેના શિક્ષકો, સાથી મિત્રો વચ્ચે, ઈ-મેઈલ, ચર્ચાવર્તુળ ચેટીંગ, વેબ કોન્ફરન્સીંગ વગેરે જેવા ઉચ્ચકક્ષાના આંતર પ્રત્યાયન માટે સહાયતા કરે છે.
- (6) વિદ્યાર્થીઓને તેમની નોકરીની સાથે સાથે આ અભ્યાસક્રમ કરવો શક્ય બને છે.

- ◆ તમારી પ્રગતિ ચકાસોના ઉત્તરો : (Self check exercise)
- (4) 'દૂરવર્તી પરિસંવાદ' પદને તમે શું સમજો છો ? 'દૂરવર્તી પરિસંવાદ' ના જુદા જુદા પ્રકારો વર્ણવો
- નોંધ : (1) નીચે આપેલ જગ્યામાં તમારો ઉત્તર લખો.
(2) એકમને અંતે આપેલ ઉત્તરો સાથે તમારા ઉત્તરો સરખાવો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

10.5 ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાન વ્યવસાયિકો માટે નિરંતર શિક્ષણ કાર્યક્રમ (CEP)માં આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓની ભૂમિકા (ROLE OF INTERNATIONAL AGENCIES IN [CEP] FOR LIS PROFESSTONALS)

ગ્રંથાલય અને માહિતી વ્યવસાયિકોને તેમના વ્યવસાયમાં અદ્યતન રહેવા માટે નિરંતર શિક્ષણ કાર્યક્રમ આપતી કેટલીક આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. આ સંસ્થાઓમાં IFLA (International Federation of Library Association) અને United Nations Educational, Scientific and Culural Oraganisation (UNESCO) જેવી ગણાવી શકાય. ગ્રંથાલય વ્યવસાયિકો માટે નિરંતર શિક્ષણ પુરું પાડતી સંસ્થાઓ વિશે આપણે નીચેના પેટામુદ્દાઓ દ્વારા IFLA અને UNESCO ની ભૂમિકાની ચર્ચા કરીએ.

10.5.1 ઈન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ઓફ લાઈબ્રેરી એસોસિએશન એન્ડ ઈન્સ્ટીટ્યૂશન (International Federation of Library Association and Institution) (IFLA)

તમારા BLIS કાર્યક્રમ દરમિયાન ગ્રંથાલય સંગઠનો અને પ્રેરણાદાયી સંસ્થાઓ વિશે વિસ્તૃતમાં ભણી ગયા હશે. IFLA ની સ્થાપના 1929માં ગ્રંથાલય વ્યવસાયિકો અને ગ્રંથાલય સંગઠનો વચ્ચે પ્રગતિ કરવા અર્થે આંતરરાષ્ટ્રીય સંપર્ક કરવાના હેતુથી કરવામાં આવી. તેની સ્થાપના થઈ ત્યારથી જ તે અસરકારક રીતે જુદી જુદી સેવાઓ આપવા માટે જોડાયેલ છે. જેવી કે હાર્દરૂપ સેવાઓ Action for Development Through libraries programme (ALP) કોપીરાઈટ અને અન્ય કાયદાકીય બાબતો માટે સમિતિ (CLM) વગેરે વિભાગો. જનરલ સંશોધન ગ્રંથાલયો, વિશિષ્ટ ગ્રંથાલય, વાગ્મયસૂચિ નિયંત્રણ, વગેરે વિભાગો, રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલય, જાહેર ગ્રંથાલય, સૂચિકરણ, વાગ્મયસૂચિ, પ્રલેખવિતરણ અને સંસાધન ભાગીદારી, નિરંતર વ્યવસાયિક વિકાસ અને કાર્યસ્થળે શિક્ષણ વગેરે.

નિરંતર વ્યવસાયિક વિકાસ અને કાર્ય સ્થળે શિક્ષણ (CPD WL)

ઉપર જણાવ્યા અનુસાર નિરંતર વ્યવસાયિક વિકાસ અને કાર્યસ્થળે શિક્ષણ (CPD WL) વ્યવસાયિકોને આગળ લાવવા માટેના IFLA નાં મહત્વના હાર્દરૂપ કાર્યક્રમો છે. ઓગસ્ટ 2002 પહેલાં તે સતત વ્યાવસાયિક શિક્ષણ વર્તુળ ટેબલ Continuing Professional Educational Round Table (CPERT) નામે જાણીતું હતું. CPD × WL વિભાગ પરિસંવાદ, વર્કશોપ, સેમિનાર, મેઈલ લિસ્ટ (ટપાલ લિસ્ટ), ચર્ચાવર્તુળ વગેરે દ્વારા કાર્યસ્થળે વ્યવસાયિક વિકાસ અને જ્ઞાન મેળવવામાં (શીખવાની પ્રક્રિયામાં) બધા જ પાસાંઓને આવકારે છે.

આ વિભાગના ઉદ્દેશો નીચે મુજબ છે.

- માહિતી અને પ્રત્યાયન ટેકનોલોજીમાં આવતા નવીન વિકાસો અને પ્રવાહોથી LIS વ્યવસાયિકોને માહિતગાર રાખવા.
- ઉપલોક્તાઓની ઊંચી અપેક્ષાઓ તથા ગ્રંથાલય અને માહિતી કેન્દ્રના સંચાલકો તથા કર્મચારીઓની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળે તેવા બનાવવા.
- સંગઠનો અને સંસ્થાઓ 'શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ' બની રહે તથા વિશાળ માહિતી ઉદ્યોગમાં માહિતી વ્યવસાયિકો સ્પર્ધાત્મક વાતાવરણને ઝીલી શકે તે માટે આવશ્યક ભાર મૂકવો.
- કાર્યસ્થળે તેઓના કર્મચારીઓને સતત વ્યવસાયિક વિકાસ અને તાલીમ તથા વ્યક્તિ પોતાની કારકિર્દી વિકાસ માટે જવાબદાર વ્યક્તિ બને તે માટેની તકો પૂરી પાડવી.

પ્રસ્તુત વિભાગના કેટલાંક મહત્વના પાસાં નીચે મુજબ છે.

- (1) કાર્યરત સમુદાયને સંસ્થા, સંગઠન અને વ્યક્તિ તરીકેનું સભ્યપદ આપે છે. જે તેને આપણા વિષયક્ષેત્રમાં કુશળતા, પ્રાયોગિક અને સંશોધન સંબંધિત પ્રવૃત્તિઓ સહાયતા પૂરી પાડે છે અને
- (2) જે લોકો નિરંતર વ્યવસાયિક વિકાસ અને કાર્યસ્થળે જ્ઞાનપ્રાપ્તિના કાર્યક્રમો ચલાવે છે અને જેઓ ગુણવત્તા સુધાર પદ્ધતિમાં રસ લઈ જવાબદારી નિભાવે છે. તેઓને સંપર્કમાં લાવે છે. એકબીજાની સાથે લાવે છે.

10.5.2 યુનાઈટેડ નેશન્સ એજ્યુકેશનલ, સાયન્ટીફિક એન્ડ કલ્ચર ઓર્ગેનાઈઝેશન (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation) (UNESCO)

યુનેસ્કોની 16 નવેમ્બર 1945માં સ્થાપના થઈ. તે સંયુક્ત રાષ્ટ્ર પદ્ધતિની આંતર સરકારી સંસ્થામાંથી ઉદ્ભવેલ છે. તેના ઉદ્ભવથી માંડીને જોઈએ તો યુનેસ્કોએ ખૂબ જ પ્રભાવી રીતે ગ્રંથાલયોના વિકાસ, સંકલન, દસ્તાવેજીકરણ અને માહિતીસેવાને આગળ ધપાવવા સંકળાયેલ છે. આ ઉપરાંત તે પોતાનાવતી અને UNDP (United Nations Development Programme) ની છત્રછાયા હેઠળ કેટલાંક ટેકનીકલ પ્રોજેક્ટ કરવા માટે પણ સંકળાયેલ છે. તે સેમિનાર, પરિસંવાદ અને મિટીંગનું પણ આયોજન કરે છે. જેનાથી વ્યવસાયિકો પોતાની જાતને અદ્યતન વિકાસથી માહિતગાર રાખી શકે અને ઉપલોક્તાઓની જરૂરિયાત અનુસાર TI આધારિત સેવાઓ પૂરી પાડે છે. જે પરિવર્તન પામતાં વાતાવરણમાં ગ્રંથાલય ઓતોનો અસરકારક ઉપયોગ કરવા તરફ દોરી જશે. આ ઉપરાંત તે દુનિયાના વિકસતા દેશોની સંસ્થાઓને સતત શિક્ષણ કાર્યક્રમ જેવાં કે ટૂંકાગાળાનાં કોર્સ, સેમિનાર, પરિસંવાદ, કાર્યશાળા વગેરે સમયાંતરે વ્યવસાયિક વિકાસ માટે કરી શકે તે માટે સહાય કરે છે. ઉ.દા. તે ટૂંકાગાળાના તાલીમ કોર્સનું (CDP/ISIS) માટે દુનિયાભરમાં આયોજન કરે છે.

10.6 ગ્રંથાલય અને માહિતી વ્યવસાયિકો માટે નિરંતર શિક્ષણ કાર્યક્રમમાં રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓની ભૂમિકા (ROLE OF NATIONAL AGENCIES IN CEP FOR LIS PROFESSIONALS)

ગ્રંથાલય અને માહિતી વ્યવસાયિકો માટે સતત શિક્ષણ કાર્યક્રમ પુરુ પાડતી સંસ્થાઓથી જાગૃત / માહિતગાર હોવું ખૂબ જ મહત્વનું છે. નીચે જણાવેલ કેટલીક સંસ્થાઓ બહુવિધ કાર્યક્રમોની રચના અને સંચાલન કરવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે.

- ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાન ભવનો
- વ્યવસાયિક સંઘો
- રાષ્ટ્રીય સંગઠનો અને
- ગ્રંથાલયો

10.6.1 ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાન ભવનો (Library and Information science school)

યુનિવર્સિટીમાં અનુસ્નાતક કક્ષાએ અભ્યાસક્રમ અને સંશોધન માટે ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાન એ એક શાખા તરીકે પ્રમાણિત શાખા છે. ભારતમાં આશરે 167 યુનિવર્સિટીઓ અને તેને સંલગ્ન કોલેજો / સંસ્થાઓ છે કે જે ગ્રંથાલય અને માહિતી અભ્યાસક્રમ ચલાવે છે. સ્નાતક કક્ષાએ 87 યુનિવર્સિટીઓ / કોલેજો જ્યારે અનુસ્નાતકકક્ષાએ 89 યુનિવર્સિટીઓ / કોલેજો Ph.D. કક્ષાએ 49 યુનિવર્સિટીઓ (પૂર્ણકાલીન) અને 3 યુનિવર્સિટીઓ (અંશકાલીન), પ્રમાણપત્ર કક્ષાએ 14 યુનિવર્સિટીઓ અને 18 કોલેજો (AIU, 2004) ઉપલબ્ધ છે. પ્રસ્તુત ઔપચારિક શિક્ષણ પુરું પાડવા સિવાય તેના વિભાગો સમયાંતરે સેમિનાર, પરિસંવાદ, કાર્યશાળાઓ, ઉનાળુ શાળાઓ, ઓપવર્ગ (Refereshher course) આમંત્રિત મહેમાનોના વક્તવો વગેરે ક્ષેત્રે નિરંતર શિક્ષણ કાર્યક્રમોનું સમયાંતરે આયોજન કરવા સંકળાયેલ છે. આ બધાને પરિણામે વ્યવસાયિકોને દુનિયાના સ્પર્ધાત્મક અને બદલાતા પરિવર્તનોમાં પડકારોને ઝીલીને તેઓના જ્ઞાનને તીક્ષ્ણ અને ક્ષમતાવાળું બનાવવામાં મદદ કરશે.

10.6.2 વ્યવસાયિક સંઘો (Professional Associations)

ભારતમાં LIS માં જુદા જુદા ક્ષેત્રે જેવા કે જિલ્લા, રાજ્ય અને રાષ્ટ્રીયકક્ષાએ સંખ્યાબંધ વ્યવસાયિક સંગઠનો છે. તેમાંનાં કેટલાંક સંગઠનો જેવા કે Indian Library Association (ALA), India Association of Special Libraries and Information Centeres (IASLIC), Indian Association of Teachers in Library and Information Science (IATLIS) વગેરે. નિરંતર શિક્ષણ કાર્યક્રમને વાર્ષિક પરિસંવાદ, સેમિનાર, કાર્યશાળાઓ, અભ્યાસવર્તુળ, ટૂંકાગાળાના અભ્યાસક્રમ વગેરેના સ્વરૂપમાં નિયમિત આયોજન કરીને કારકિર્દી વિકાસ ક્ષમતા વધારવા માટે વિશેષ રૂચિ દાખવે છે.

10.6.3 રાષ્ટ્રીય સંગઠનો (National Organisations)

ગ્રંથાલય શાળાઓ અને વ્યવસાયિક સંગઠનોને બાદ કરતાં કેટલીક મહત્વની સરકારી અને રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ જેવી કે National Institute of Communication and Information Resources (NISCAIR) પૂર્વેનું (INSDOC) New Delhi, Documentation Research and Training Center (DRTC) Bangalore, National Social Science Documentation Center (NASSDOC, New Delhi) Indian National Science Academy (INSA, New Delhi) Defence Scientific Information and Documentation Center (DESIDOC, New Delhi), National Center for Science Information (NCSI, IISE, Bangalore) વગેરે. પણ વ્યવસાયિકો માટે દેશના જુદા જુદા ભાગોમાં કાર્યશાળા, સેમિનાર, અભ્યાસવર્તુળનું આયોજન કરે છે. આ કાર્યક્રમ દ્વારા ખૂબ જ અદ્યતન અને સંલગ્ન વિષયોને આવરી લેવામાં આવે છે.

10.6.4 ગ્રંથાલયો (Libraries)

જુદા જુદા પ્રકારના ઉપભોક્તાઓને ગુણવત્તા અને સુધારેલ સેવાઓ પૂરી પાડવા ગ્રંથાલય જવાબદાર છે. ગ્રંથાલય કર્મચારીઓ માટે પણ એ મહત્વનું છે કે તેઓ અદ્યતન વિકાસથી જાગૃત રહે કે જેના અમલીકરણથી ગ્રંથાલયની સેવાઓને વિકાસાવી શકાય. આગળ ધપાવી શકાય. આ સંદર્ભમાં શેઠીએ યુનિટ ગ્રંથાલયના કર્મચારીઓને તાલીમ આપવા કેટલાંક સૂચન કરેલ છે. જે નીચે મુજબ છે.

- (1) ગ્રંથાલય ક્ષેત્રમાં આવતાં નવા વિકાસો અને તેના સાહિત્યની ચર્ચા ગ્રંથાલયમાં અઠવાડિયાના અંતે અભ્યાસવર્તુળમાં કરવી.
- (2) પોતાની શાખામાં થતાં વિકાસ અંગે ગ્રંથાલય કર્મચારીઓને વક્તવ્ય આપી શકે તે માટે યુનિવર્સિટીમાંથી વિદ્યાશાખાનો સભ્યને (faculty member) આમંત્રણ આપવું.

- (3) ઉપભોક્તા અભ્યાસો અને ઉપભોક્તા શિક્ષણ કાર્યક્રમો ચલાવ્યા.
- (4) કર્મચારીઓ ટૂંકાગાળાના તેમજ પૂર્ણકાલીન તાલીમ કોર્સમાં જોડાઈ શકે. તે માટે પુરસ્કૃત (sponsor) કરવા.
- (5) જુદા જુદા સેમિનાર, પરિસંવાદ અને કાર્યશાળાઓ માટે કર્મચારીની નિમણૂંક કરવી. અન્ય શૈક્ષણિક અને સંશોધન ગ્રંથાલયો સાથે ટૂંકાગાળા માટે ચોક્કસ હેતુની પૂર્તિ માટે કર્મચારી વિનિમય કરવો.

10.7 નિરંતર શિક્ષણ કાર્યક્રમો માટેના સંભવિત વિસ્તારો (THRUST AREAS OF CONTINUING EDUCATION PROGRAMMES)

નવમી યોજનમાં સતત શિક્ષણ માટે યુ જી સીએ નીચેના સામાન્ય સતત શિક્ષણના કાર્યક્રમ સૂચવ્યા છે.

- ટેકનિકલ, સીમાવર્તી અને વ્યવસાયિક, ઔદ્યોગિક અને બેરોજગાર યુવાનોમાં કારકિર્દી કુશળતા અને વ્યવસાયિક ક્ષમતા વધારવાના સેવા કાર્ય દરમ્યાનના કાર્યક્રમ દ્વારા કરવા.
- શહેરી ઝૂંપડપટ્ટી વિસ્તાર, ગ્રામીણ વિસ્તાર, આદિવાસી વિસ્તાર, વિકલાંગ અને અન્ય નબળા વિભાગોમાંથી આવતા વિદ્યાર્થીઓ માટે પૂરક અને વચગાળાના અભ્યાસક્રમો અને કાર્યક્રમ ગોઠવવા.
- પરીક્ષા પૂર્વે અને વ્યવસાયિક અને ટેકનીકલ અભ્યાસક્રમમાં પ્રવેશ પહેલા તાલીમ ગોઠવવી.
- સ્વયં રોજગારી અને આત્મવિશ્વાસ માટે સામાન્ય પ્રવૃત્તિઓ વિકસાવવી.
- સમુદાય વિકાસ માટે જરૂરિયાત આધારિત નિર્દેશ કાર્યક્રમોની ઓળખ કરી સંગઠન કરવું તથા,
- જુદા જુદા સામાજિક વિકાસના કાર્યક્રમો જેવાં કે વસ્તી શિક્ષણ, કાનૂની સાહિત્ય, લોકો માટેનું વિજ્ઞાન, પર્યાવરણ શિક્ષણ, ગ્રામવિકાસ અને શાંતિ માટેનું શિક્ષણ વગેરે ક્ષેત્રોમાં કાર્ય કરવા માટે તાલીમ અને વિસ્તરણ માટેની સહાયતા કરવી.

આ ઉપરાંત LIS વ્યવસાયિકો માટે ઉપયોગી હોય તેવા મુદ્દાઓની ચોક્કસ યાદી તૈયાર કરવી પણ એટલું જ મહત્વનું છે. નીચે જણાવેલ કેટલાંક ક્ષેત્રો કે જે વર્તમાન સંદર્ભમાં એકદમ સુસંગત છે તેથી આવા મુદ્દાઓને જ્યારે નિરંતર શિક્ષણ કાર્યક્રમ કરવાના થાય ત્યારે ધ્યાનમાં રાખવા જોઈએ.

- પુસ્તકો અને સામયિકો માટે આધારભૂત સામગ્રી (Database) નું નિર્માણ
- વિજ્ઞાણ પુસ્તકો, વિજ્ઞાણ સામયિકો, CDROM ડેટાબેઝ, DVD વગેરેનો ઉપયોગ કરવો.
- ગ્રંથાલય યાંત્રીકરણ પેકેજમાં જુદા જુદા મોડ્યુલ્સમાં કામગીરી
- માહિતી સેવા જેવી કે SDI, CAS, EDSS વગેરેનું કમ્પ્યુટરાઈઝીંગ કરવું.
- માહિતીનું જુદા જુદા સ્વરૂપમાં જેમ કે માઈક્રો ફિલ્મ, CDROM, DVD વગેરેમાં નિર્માણ કરવું.
- મલ્ટીમિડિયા અને વેબ આધારિત વિષયવસ્તુનો વિકાસ કરવો
- વિજ્ઞાણ ન્યૂઝપેપર કર્ટીંગ સેવા આપવી
- www દ્વારા ઓનલાઈન સંદર્ભ અને માહિતી સ્ત્રોતો અને સેવાઓ
- ઓનલાઈન માહિતીસ્ત્રોત અને સેવાઓ માટે Intertak ની ડિઝાઈન
- વિજ્ઞાણ ગ્રંથાલય પદ્ધતિનો વિકાસ
- વિજ્ઞાણ સામગ્રીનું વ્યવસ્થીકરણ
- મેટાડેટા નિર્માણ
- વિજ્ઞાણકરણ પ્રક્રિયા
- મુક્ત / સંસ્થાકીય સંગ્રહાલય
- ગ્રંથાલય સંચાલન તથા વિજ્ઞાણ ગ્રંથાલય માટે ઓપન સોર્સ સોફ્ટવેર (મુક્ત સંસાધન) ની પ્રાપ્તિ
- કોપીરાઈટ / બૌદ્ધિક સંપત્તિના કાયદાના મુદ્દાઓ

- ગ્રંથાલયોનું નેટવર્કીંગ
- ઈ-કન્સોર્ટિયાનું બંધારણ
- સંપૂર્ણ ગુણવત્તા સંચાલન (TQM)
- નિર્ણય સહાયક પદ્ધતિ અને
- ઉપભોક્તા અભ્યાસો
- ◆ તમારી પ્રગતિ ચકાસો : (Self check exercise)
- (5) LIS વ્યવસાયિકો માટે નિરંતર શિક્ષણ પૂરું પાડતી કોઈપણ બે રાષ્ટ્રીય એજન્સીઓની ચર્ચા કરો.
- (6) જેમાં નિરંતર શિક્ષણ કાર્યક્રમો કરી શકાય તેવા કેટલાંક અગત્યના વિસ્તારો ઓળખાવો.
- નોંધ : (1) નીચે આપેલ જગ્યામાં તમારા ઉત્તરો લખો.
(2) એકમને અંતે આપેલ ઉત્તરો સાથે તમારા ઉત્તરો સરખાવો.

.....

.....

.....

.....

.....

10.8 સારાંશ (SUMMARY)

આ એકમમાં સતત શિક્ષણના મૂળભૂત ખ્યાલો, તેની ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિ અને જેના દ્વારા નિરંતર શિક્ષણ પુરું પડાય છે તેના પ્રકારોની ચર્ચા કરી. ગ્રંથાલય વ્યવસાયિકો માટે નિરંતર શિક્ષણ કાર્યક્રમની જરૂરિયાત અને હેતુઓ પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો. વિદ્યાર્થીઓ પોતાની જાતે નિરંતર શિક્ષણ કાર્યક્રમની જુદી જુદી વિતરણ વ્યવસ્થા અને નિરંતર શિક્ષણ વ્યવસ્થા પૂરી પાડે છે તેઓની સાથે પરિચિત કરાવવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો. કેટલાંક પ્રવર્તમાન ક્ષેત્રો કે ગ્રંથાલય વ્યવસાયિકો માટે ખૂબ જ જલ્દી તેને અદ્યતન બનાવીને તેઓના (ગ્રંથાલયના) ઉપભોક્તા સંતોષની માત્રાને ગુણવત્તાયુક્ત સેવાઓ પૂરી પાડવા માટે પણ ઓળખવામાં આવ્યા. પરિચિત કરાવવામાં આવ્યા અને એ આશા રાખવામાં આવે છે કે વિદ્યાર્થી પોતાની જાતે સંપૂર્ણપણે નિરંતર શિક્ષણ કાર્યક્રમના ચિત્રને સમજી તેને વિકસાવી શકશે અને તેનું જ ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં મહત્વ છે.

10.9 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના ઉત્તરો : (ANSEWRS TO SELF CHECK EXERCISES)

- (1) web online dictionary મુજબ ‘સતત શિક્ષણ’ એ શબ્દ મહદઅંશે એ વિચાર સૂચવે છે કે શિક્ષણની પ્રક્રિયા હજી સંપૂર્ણ થઈ નથી. આ શબ્દ ઘણીવાર કોલેજો / યુનિવર્સિટીઓમાં તેના વિસ્તરણ અને પ્રૌઢશિક્ષણનું વર્ણન કરે છે. આ શબ્દ વિશાળ પરિપ્રેક્ષ્યમાં કોઈપણ પરિસ્થિતિ કે જ્યાં વ્યક્તિ ‘આગળ વધે છે’ તેને સાંકળે છે. ચોક્કસ રીતે જોઈએ તો ખાસ ઔપચારિકતાના સંદર્ભમાં ઓળખપત્ર જે શિક્ષણના ખ્યાલ સંદર્ભમાં છે.
- (2) ઔપચારિક શિક્ષણ દ્વારા સતત શિક્ષણ કાર્યક્રમની વિતરણ વ્યવસ્થા નીચે મુજબ છે.
 - ઔપચારિક અભ્યાસક્રમો Formal Courses
 - વિસ્તરણ અભ્યાસક્રમો Ectention Courses
 - ઓપવર્ગ પાઠ્યક્રમ Refresher Courses
 - સેવાકાલીન તાલીમ In-Service Courses
- (3) સામાન્ય રીતે નિરંતર શિક્ષણની જરૂરિયાત દુનિયાના દરેક વ્યવસાયિકોને માટે ઉદ્ભવી છે. ગ્રંથાલય અને માહિતી વ્યવસાયિકો માટે ચોક્કસ કારણોસર વધારે અનિવાર્ય બન્યું છે.
 - જ્ઞાન / માહિતીમાં વૃદ્ધિ

- ગ્રંથાલય એક જ્ઞાન પ્રાપ્તિના કેન્દ્ર તરીકે
- નવીન વિચારોનું પ્રસારણ
- વ્યવસાયમાં વૃદ્ધિ આધારિત સેવાઓ પૂરી પાડવી અને
- વ્યવસાયિકોમાં કાર્ય સંતોષ

(4) દૂરવર્તી પરિસંવાદ

અર્થાત્ એવી નેટવર્ક ટેકનિક્સ કે જ્યાં કોઈ એક વ્યક્તિ અથવા સમૂહમાં લોકો જુદા જુદા સ્થળેથી વિજાણુ માધ્યમ દ્વારા પરસ્પર જોડાઈ શકે છે. આ માધ્યમનો ઉપયોગ ખૂબ જ વિશાળ પાયા પર એવી સંસ્થાઓ કે જે વિવિધ કાર્યક્રમો (ઔપચારિક અને અનૌપચારિક) દૂરવર્તી માધ્યમથી ચલાવે છે. તેમની વિષયવસ્તુને પ્રસારિત કરે છે. આજ રીતે આ માધ્યમનો ઉપયોગ સેમિનાર, કોન્ફરન્સ, વર્કશોપ (કાર્યશાળા) વગેરેમાં થઈ શકે.

◆ **દૂરવર્તી પરિસંવાદના અગત્યના પ્રકારો :** (The Important types of Teleconference)
દૂરવર્તી પરિસંવાદના અગત્યના પ્રકારો નીચે મુજબ છે.

◆ **મૂળભૂત શ્રાવ્ય પરિસંવાદ :** Basic Audio Conference અવાજ થકી થતું પ્રત્યાયન તે જુદા જુદા સાધનોના વિકલ્પોના ઉપયોગ થકી શ્રોતાગણને અવાજનું પ્રસારણ કરે છે. આ પરિસંવાદ ટેલિફોન કોલનું સાદું સ્વરૂપ છે. શ્રાવ્ય પરિસંવાદ (audio conference) જે કોઈ વ્યક્તિ કે સમૂહની વચ્ચે બહુવિધ પ્રત્યાયન કરવાની પરવાનગી આપે છે.

◆ **દૃશ્ય પરિસંવાદની વૃદ્ધિ :** (Enhanced Video Conferencing)

આ પ્રકારની ટેલિકોન્ફરન્સ સંયુક્ત રીતે શ્રાવ્ય (audio) ની સાથે દૃશ્ય (Video) દ્વારા વધુ મોકળાશથી અને કરકસરયુક્ત મહત્વની ગ્રાફિક્સ માહિતી પ્રસારિત કરે છે. જેના પ્યાલો મૂળભૂત રીતે સમજવા ખૂબ જ મુશ્કેલ હોય છે.

— એકમાર્ગી દૃશ્ય સાથે દ્વિમાર્ગી શ્રાવ્ય પરિસંવાદ One way video with two-way audio conference

આ પ્રકારના દૃશ્ય પ્રસારણ માધ્યમ માત્ર એક માર્ગે ...ની સાથે અવાજનું પ્રત્યાયન પ્રસારણ દ્વિમાર્ગી શ્રવણ માધ્યમથી થાય છે.

◆ **દ્વિમાર્ગી દૃશ્ય પરિસંવાદ :** (Two way Video conference)

આ પ્રકારમાં બંને દૃશ્ય અને શ્રવણ માધ્યમો બંને દિશાએથી સરખા પ્રસારિત થાય છે. અહીં સહભાગી થનાર જોઈ શકે અને સાંભળી શકે તથા પરિસંવાદ દ્વારા અન્ય તેને જોઈ સાંભળી શકે તેવું શક્ય બને છે.

◆ **કમ્પ્યુટર પરિસંવાદ :** (Computer)

આ પ્રકારમાં કોઈ લખાણ જેને મોકલવાનું છે તે કી-બોર્ડ દ્વારા ટાઈપ કરીને લખનાર વ્યક્તિ સ્ક્રિન પર જોઈ શકે તથા મેળવનાર તેની કોપી પ્રિન્ટ કાઢી શકે છે. કમ્પ્યુટર પરિસંવાદ એ ખૂબ જ પરિચિત પ્રત્યાયન માધ્યમ, ઈ-મેઈલ, ચેટીંગ અને લિસ્ટ સર્વ માટે છે.

(5) ગ્રંથાલય અને માહિતી વ્યવસાયિકોએ નિરંતર શિક્ષણ પૂરું પાડતી રાષ્ટ્રીય એજન્સીઓથી માહિતગાર હોવું ખૂબ અગત્યનું છે. નીચે જણાવેલ કેટલીક એજન્સીઓ બહુવિધ કાર્યક્રમોની ડિઝાઈન કરવામાં સંચાલન કરવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે.

(1) ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાન ભવનો :

યુનિવર્સિટીમાં અનુસ્નાતક કક્ષાએ અભ્યાસક્રમ અને સંશોધન માટે ગ્રંથાલય અને માહિતીવિજ્ઞાન એ એક શાળા તરીકે પ્રમાણિત શાખા છે. ભારતમાં આશરે 167 યુનિવર્સિટીઓ અને તેને સંલગ્ન કોલેજો / સંસ્થાઓ છે કે જે ગ્રંથાલય અને વિજ્ઞાન માહિતી અભ્યાસક્રમ ચલાવે છે. સ્નાતકકક્ષાએ 87 યુનિવર્સિટી/કોલેજો જ્યારે અનુસ્નાતકકક્ષાએ 89 યુનિવર્સિટીઓ (અંશકાલીન), પ્રમાણપત્ર કક્ષાએ 14 યુનિવર્સિટીઓ અને 18 કોલેજો (AIU Handbook 2004) ઉપલબ્ધ છે. પ્રસ્તુત ઔપચારિક શિક્ષણ પુરું પાડવા સિવાય તેના વિભાગો સમયાંતરે

સેમિનાર, પરિસંવાદ, કાર્યશાળાઓ, ઉનાળું શાળાઓ, રિફ્રેશર કોર્સ, આમંત્રિત મહેમાનોના વક્તવ્યો વગેરે ક્ષેત્રે સતત શિક્ષણ કાર્યક્રમોનું સમયાંતરે આયોજન કરવા સંકળાયેલ છે. આ બધાને પરિણામે વ્યવસાયિકોને દુનિયાના સ્પર્ધાત્મક અને બદલાતાં પરિવર્તનોમાં પડકારોને ઝીલીને તેઓના જ્ઞાનને તીક્ષ્ણ અને ક્ષમતાવાળું બનાવવામાં મદદ કરશે.

(2) વ્યવસાયિકો સંઘો :

ભારતમાં LIS માં જુદા જુદા ક્ષેત્રે જેવાં કે જિલ્લા, રાજ્ય અને રાષ્ટ્રીયકક્ષાએ સંખ્યાબંધ વ્યવસાયિક સંગઠનો છે. તેમાંનાં કેટલાંક સંગઠનો જેવા કે Indian Library Association (ALA), India Association of Special Libraries and Information Centeres (IASLIC), Indian Association of Teachers in Library and Information Science (IATLIS) વગેરે. સતત શિક્ષણ કાર્યક્રમને વાર્ષિક પરિસંવાદ, સેમિનાર, કાર્યશાળાઓ, અભ્યાસવર્તુળ, ટૂંકાગાળાના અભ્યાસક્રમ વગેરેના સ્વરૂપમાં નિયમિત આયોજન કરીને કારકિર્દી વિકાસ ક્ષમતા વધારવા માટે વિશેષ રૂચિ દાખવે છે.

(6) ગ્રંથાલય અને માહિતીવિજ્ઞાન વ્યવસાયિકોમાં કેટલાંક જરૂરિયાતવાળા ક્ષેત્રો છે જેમાં નિરંતર શિક્ષણ આપી શકાય જે નીચે મુજબ છે.

- પુસ્તકો અને સામયિકો માટે આધારભૂત (Database) સામગ્રીનું નિર્માણ
- વિજ્ઞાણ પુસ્તકો, વિજ્ઞાણ સામયિકો, CDROM ડેટાબેઝ, DVD વગેરેનો ઉપયોગ
- ગ્રંથાલય યાંત્રીકરણ પેકેજમાં જુદા જુદા મોડ્યુલ્સમાં કામગીરી
- માહિતીનું જુદા-જુદા સ્વરૂપમાં નિર્માણ કરવું જેમ કે માઈક્રોફિલ્મ, DVD, CDROM નિર્માણ કરવું.
- મલ્ટીમિડીયા અને વેબ આધારિત વિષયવસ્તુનો વિકાસ કરવો.
- વિજ્ઞાણ ન્યૂઝપેપર કર્ટીંગ સેવા આપવી
- www દ્વારા ઓનલાઈન સંદર્ભ અને માહિતી સ્ત્રોતો અને સેવાઓ
- ઓનલાઈન માહિતીસ્ત્રોત અને સેવાઓ માટે Interface ની ડિઝાઈન
- વિજ્ઞાણ ગ્રંથાલય પદ્ધતિનો વિકાસ
- વિજ્ઞાણ સામગ્રીનું વ્યવસ્થાપન
- મેટાડેટા નિર્માણ કરવું
- વિજ્ઞાણકરણ પ્રક્રિયા
- મુક્ત / સંસ્થાકીય સંગ્રહાલય
- ગ્રંથાલય સંચાલન તથા વિજ્ઞાણ ગ્રંથાલય માટે ઓપન સોર્સ સોફ્ટવેર (મુક્ત સંસાધન)ની પ્રાપ્તિ
- કોપીરાઈટ / બૌદ્ધિક સંપદાના કાયદાના મુદ્દાઓ
- ગ્રંથાલયોનું નેટવર્કીંગ
- ઈ-કન્સોર્ટિયાનું બંધારણ

10.10 ચાવીરૂપ શબ્દો (KEY WORDS)

ડીવીડી (DVD) :

ઉચ્ચ ઘનત્વ ધરાવતી કોમ્પેક્ટ ડીસ જે વિજ્ઞાણમાત્રામાં સંગ્રહ શક્તિ ધરાવે છે. વિશિષ્ટ રીતે ઉચ્ચ-રૂપાંતરિત દૃશ્ય શ્રાવ્ય સામગ્રી છે.

EDDS : વિજ્ઞાણ પ્રલેખ વિતરણ સેવા

ઈ-અભ્યાસ (E-Learning): આ એક રસપ્રદ અભ્યાસ છે કે જેમાં અભ્યાસનું વિષયવસ્તુ ઓનલાઈન ઉપલબ્ધ છે અને સ્વયં પ્રતિવેદન (feedback) આપવાની સગવડ ધરાવે છે.

ઉપભોક્તા પૂર્વામુખીકરણ (User Orientation) આ અભ્યાસની એક પ્રક્રિયા છે. જેમાં ઉપભોક્તા નવીન પ્રક્રિયા, વ્યવસ્થા (ટેવો) ની પ્રેરણા આપવો હત છે.

www word wide web નું સંક્ષિપ્ત રૂપ છે તેનો અર્થ થાય છે http protocol નો ઉપયોગ કરીને ઉપભોક્તાને સાદા પોઈન્ટ અને ક્લિક પદ્ધતિથી ઈન્ટરનેટ જે સેવા આવે છે તે દરેકને સંપૂર્ણ પ્રલેખરૂપે મેળવવા.

10.11 સંદર્ભ અને અન્ય વાચન (REFERENCES AND FURTHER READING)

AIU (2004). *Handbook on Library and Information Science*. New Delhi: Association of Indian Universities.

Dhiman, O.P. (1987). *Foundations of Education*. Delhi: Amta Ram & Sons.

Guha, B. (1985). Continuing Education of Library and Information Science. *Library Library Science* 15(3).

IFLA. (1991). *Continuing Professional Education: An IFLA Guide Book*. London : Saur.

IFLA. (1993). *Continuing Professional Education and IFLA: Past, Present and a Vision for the Future*. London: Saur.

Kanjilal, Uma (2001). Continuing Library and Information Science Professional Education Through the Virtual Campus Initiative. In: Woolls, Blanche and Sheldon, Brooke E. (eds.). *Delivering Lifelong Continuing Professional Education Across Space and Time: The Fourth World Conference on Continuing Professional Education for the LIS Professions*. Munchen: Saur. 35-40.

Kanjilal, Uma (2002). Developing a Model for Web Enhanced Continuing Education Programs for LIS Professionals. In: Ward, Patricia Layzell (ed.) *Continuing Professional Education for the Information Society: The Fifth International Conference on Continuing Professional Education for LIS Professions*. Munchen: Saur. 188 - 195.

Katz, B. (ed) (1990). *Continuing Education of Reference Librarians*. New York: The Haworth Press.

Lazer, E. (1983). *The Teleconferencing Handbook*. New York: Knowledge Industry Press.

Rao, Subba (1993). *Continuing Education in India*. Ambal Cantt: The Associated Publishers.

Sardana, J.L. and Kumar, Krishan (1984). Continuing Education for Teachers of Library and Information Science: A Systems Approach. In: Sardana, J.L. (ed.) *Continuing Education for Librarians: Seminar Papers*. Delhi: Indian Library Association. 26-31.

Saxena, R.S. (1984). Importance of Continuing Education for Librarians and Information Scientists. In: Sardana, J.L. (ed.) *Continuing Education for Librarians: Seminar Papers*. Delhi: Indian Library Association. 58-65.

Sethi, A.R. (1984). Contours of Continuing Education Programmes for University Libraries Staff in India. In: Sardana, J.L. (ed.) *Continuing Education for Librarians: Seminar Papers*. Delhi: Indian Library Association. 39-46.

Vasanth Kumari, P. (2001) Adult/Continuing Education in Indian Universities, available at www.iiz-dvvide/englisch/Publikationen/Ewb_ausgaben/56_2001/eng_kumari.htm.

Wilson, Savan W. and Laughlin, Jeannine L. (1985). The Basics of Teleconferencing. In: Home, Esther E. (ed.) *Papers from the Conference on Continuing Education: Issues and Challenges*. New York: Saur. 43-48.

www.ifla.org accessed on 09.11.2005.